فەلسەفەی بیرکردنەوە لە سەردەمی نوێ دا... نووسینی: دڵشاد کاوانی

“بیرکردنەوەی بابەتییانە و پێویستییەکانی بیری فەلسەفی“

نووسینی: دڵشاد کاوانی

“کورد ئەو گەلەی بیرناکاتەوە”

فەلسەفە و سەردەمی نوێ بیرۆکەی سەرەکی نووسینەکەم و تێڕامانە لە فەلسەفەی بابەتیی و بیرکردنەوە بابەتییانەیە یاخود پێچەوانەکەی بیرکردنەوەی بێ پەلەکاری لەسەردەمی ئێستا دا. لەوانەیە هەمووان پرسیار بکەن، چۆن بیرکردنەوە لە ئێستادا بێپەلە دەبێت؟ چونکە بیرکردنەوەمان لە هیچدا ناوەستێت.
لە مەراسیمێکی دەرچوونی قوتابیانی ئەڵمانی لە زانکۆی بەرلین لە ساڵی ١٨١٨دا، هیگڵ گوتی؛ کاتێک هەموو ئەمانە بەدواداچوونیان بۆ کرا، پرۆسەی بیرکردنەوە دەست پێ دەکاتەوە و دەگەڕێتەوە بۆ دۆخی سەرەتایی خۆی. بەڵام ئاوەدانی نەتەوەی ئەڵمانیا پەیوەستە بەوەی کە لە بیرکردنەوەدا چەندە بەرز دەبێتەوە.
پێموایە لە ماوەی ٧٠ ساڵی گەشەسەندنی بیردا، زۆر تیۆری و بیرۆکەی بیانی لە نەتەوە ڕۆژئاواییەکان فێربووین، بەتایبەتی لە ماوەی ٣٠ ساڵی ڕابردووی لە گەشەسەندنێکی خێرادا ئێمە تەواوکارمان لەسەر ڕووکەش بیرکردنەوەی نابابەتیی کرد. کاتی ئەوە هاتووە بیرکردنەوەی سەرەیی فڕێی بدەین و بە قووڵبوونەوەی بیرکردنەوە بڕۆینە پێشەوە.
لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا هایدیگەر وتی؛ تەنیا کاتێک بۆی دەردەکەوێت کە خراپترین دوژمنی عەقڵە دەتوانێت جارێکی دیکە دەست پێبکاتەوە. بەڕای من دوای پەرەسەندن لەم ساڵانەی دواییدا، دەبێت ئەرکی بیرکردنەوە بخرێتەڕوو، دەبێت زۆر بە وردی ئەنجام و کارتێکردنەکانی بخرێتەڕوو.

ڕەنگە هۆکارێک بێت کە بۆچی بە خراپی کار لەسەر بیرکردنەوە دەکەین. “ئەگەر نەخوێنیتەوە و بیر نەکەیتەوە، سەرت لە شێواوە و ناتوانیت ڕێگەی خۆت بدۆزیتەوە”. ڕاستە لە ماوەی ٣٠ ساڵی ڕابردوودا زۆر شت فێربووینە، بەڵام ناتوانین بڵێین بەڕاستی دەستمان بە بیرکردنەوە کردووە. تەنانەت لە چینی دەستەبژێریش دا

ئەم ئاریشە، زۆر تەخە نووسەر دەنووسێت و ناخوێنێتەوە، بیرناکاتەوە، خوێنەر بە هەی زۆر خوێندنەوە لە دەق ڕۆناچێت و کاتی بیرکردنەوە لە خۆی نییە، مامۆستای زانکۆ بە بینین و فێرکردنی خوێندکارەکانی سەرقاڵ بووە، هەموو ڕۆژێک لە خەو هەڵدەستێت و ڕادەکات بۆ کتێبخانە یان تاقیگە و وانە گووتنەوە، دەپرسم تۆ هەموو ڕۆژێک ئەوەندە سەرقاڵیت، کەواتە کەی بیر دەکەیتەوە؟ ئەوە ڕاستە. من پێم وایە بیرکردنەوە زۆر گرنگە و لە سەردەمی ئێمەدا دەبێت ئەرکی بیرکردنەوە زۆر بە جددی وەربگیرێت.

لەوانەیە بپرسن: بیرکردنەوە چییە؟ من پێم وایە لانیکەم دوو پێوەر هەیە بۆ ئەوەی بیر بکەینەوە:
یەکەم: دەبێت نووقم بین لە واقیعدا، چونکە ئەرکی بیرکردنەوە هەمیشە نووقم کردنی خۆمانە لە واقیعدا.
دووەم: دەبێت خۆت بڕیاری خۆت بدەیت.
جارێک شۆپنهاور گوتی: "ئەگەر کتێبی کەسێکی تر بخوێنیتەوە و خۆت بیر نەکەیتەوە، ئەوا مێشکت دەبێتە ناوەندی بیرکردنەوەی کەسێکی تر". چینییە کۆنەکان دەیانگوت: "ئەسپێکی هەژار باشترە لەوەی بەهیچ شێوەیەک ئەسپ نەبێت". هەر بۆیە دەڵێم کاتێک زۆر شت لە پرۆسەی گەشەسەندن فێربووین، دەبێت ئەرکی بیرکردنەوە ڕوون بکەینەوە. فەلسەفە بابەتی بیرکردنەوە و بیرکردنەوەش بابەتی بێ پەلەیە. دوای ئەوەی لە ساڵانی ١٩٢١ تا ٢٠٢١ نزیکەی لە سەدەیەک دا زنجیرەیەک ڕووداوی مێژوویی گەورەمان بەسەر برد، بەڵام چیمان دەست کەوت تەنیا کارمان گێڕانەوەی مێژووەکەیەتی بەڵکوو نایزانین درووستیش بیگێڕینەوە، یاخود ئاوەتە بوون و بە باتەبوونی بیرکردنەوەیەتی، دەبێت بە شێوەیەکی زۆر ڕوون و پوخت ئەم بابەتە بخەینەڕوو. مەرجی بیرکردنەوە ئەوەیە کە خۆت لە واقیعدا نووقم بکەیت و شتێک لە بارەی خۆتەوە بڵێیت و لێکی بدەیتەوە.

ڕەنگە هەندێک بیر لەوە بکەنەوە "ئەم شتەی پێی دەوترێت فەلسەفە ئەوەندە نهێنییە، یان تێنەگەیشتنە لە بیرکردنەوە، کە فەلسەفە ئەوەندە دوورە لە واقیع". بۆیە بە پێویستم زانی وتارێک لەسەر "فەلسەفە و سەردەمی نوێ دا" بە خوێنەری کورد بنووسم لە ڕاستیدا پەیوەندی نێوان فەلسەفە و سەردەمی ئێمە زۆر نزیکە. زۆرێک لەو فەیلەسوفانەی کە دەیاناسین پێدەچێت لە ناو بیرکردنەوەی بەردەوامدا بژین، هەمیشە بە گۆشەگیری بیر دەکەنەوە. زۆر ئاشنان بە ئەمە، چیرۆکگەلێکی زۆری لەبارەیانەوە دەزانین. بە نموونە سوکرات فەیلەسوفێکی بێدەنگی نائاسایی بوو؛ هەمان شت بە دیکارتیش

دەگونجێت کە لە تەنیایی دا بە قووڵی بیر دەکاتەوە و دواتر دێتە سەر بێدەنگیيان هەروەها پێداویستییەکان تەنانەت خواردن و خواردنەوەشیان جیاوازن. سوکرات لە سەرمای تاڵدا بیر دەکاتەوە و هەمیشە شەوانە بە بێدەنگی لەسەر س□ه□□ک□ مێدیتەیشن دەکات. بە پێچەوانەی دیکارتەوە دەبێت لە ژوورێکی زۆر گەرمدا لەسەر بەتانییەک دابنیشێت و مێدیتەیشن بکات. بۆیە دیکارت وەک "بیرکردنەوە لەناو فڕن" تۆمارکرا.
دواتر فەیلەسوفی بەریتانی (بێتراند ڕوسیل) ل□ک□ینەوەیەکی تایبەتی لەم بابەتە کرد و پشتڕاستی کردەوە کە ئەو شتەی پێی دەگوترێت "کورە" لە ڕاستیدا ماڵێکی گەرم بووە بە زمانی هۆڵەندی ئەمە باوبووە بۆ زەمینەسازی بیرکردنەوە. ڕەنگە ئێمە بیر لە فەیلەسوفەکان بکەینەوە کە لە واقیع دابڕاون، بەڵام هیگڵ خاڵێکی زۆر ڕوونی خستەڕوو: "ف□ل□سف□ی ڕاستەقینە دەبێت جەوهەری ڕۆحی سەردەم بێت". بە سادەیی هاتە بەرچاومان. فەیلەسوفەکان لە ڕاستیدا نزیکترین کەسن لە واقیعەوە. بێگومان ئێمە لێرەدا باسی فەیلەسوفە ڕاستەقینەکان دەکەین، بۆ نموونە دیکارت وەربگرە و یەکەم حوکمی بێدەنگییەکەی بریتی بوو لە "پێموایە، بۆیە من بوونیم"، کە دیکارت بە یەکەم بنەمای ف□ل□سف□ ناوی بردووە، کە تاکە متمانەپێکراوترین بنەمایە. ئەم بنەمایە مانای چییە؟ لەم جۆر□ □وانینە ئێستا لە جیهان دا زۆر باوە، تەنیا شێوە و بەرگی گۆڕاوە و دەزگە و ڕێکلامە بەناوبانگەکانی ڕۆژئاوا دەستەواژەکەی دەگۆڕن، بریکارەکانی خانووبەرە دەڵێن "من لە ماڵەوە دەمێنمەوە، بۆیە بوونم هەیە"، بەرهەمهێنەرانی مۆسیقاش دەڵێن "گوێ دەگرم، بۆیە هەست بە بوونم دەکەم". ل□ و□ختی خۆشمان ڕێکلام بۆ چایی گۆشت و بەرهەمە قتووبەندییەکان و کاڵا و کەل و پەل دەکرێت تەنانەت ئاسوودەیی و هەست بەبوونکردن لە دایبی و سانتییەکی ژنانەش دەبیننەوە، لە ڕووی یاسایی و سیاسییەوە ئەم جۆرە بانگێشە و لۆبیانە بۆ یاساکانی وەک بەرنگاربوونەوەی تووندووتیژی خێزنی و پڕۆسەی دەنگدان و هەڵبژاردنەوە دەڵێن: دەچم بۆسەر سندووقەکانی دەنگدان منیش دەنگم هەیە. کەواتە هەم، گەر ئەمە بیرکردنەوەی پەلەکاری بێت، لە بەرامبەردا بیرکردنەوەی بابەتیی کە دیکارت گوتی: من بیردەکەمەوە، بۆیە من بوونیم هەیە. بێگومان ئەم بنەمایە دەتوانرێت بە شێوەیەکی زۆر ف□ل□سفی ڕوون بکرێتەوە. بەڵام ئەوەی ئێمە دەیزانین ئەوەیە کە دیکارت یەکەم کەس بووە کە بە حوکمێکی لەو شێوەیە ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی بیری فکری ئازادی ڕاگەیاند، دوای ئەزموونکردنی تاریکی درێژخایەنی سەدەکانی ناوەڕاست. ئەوە دەزانین بنەمای سەدەی ناوەڕاست کتێبی ئیجیلی پیرۆز و دەسەڵاتی ئایین بوو، بەڵام دیکارت

یەکەم کەس بوو کە ڕایگەیاند کە بیری فیکری باڵاترین دەسەڵاتی هەیە و بەم شێوەیەش فەلسەفەی ڕۆژئاوایی مۆدێرن دەستی پێکرد.
ئەمە هێشتا چێژ لە دەستکەوتە کولتوورییە بەکەتاکان وەردەگرین کە ئەو بەدەستی هێناوە. دەتوانین بڵێین فەلسەفەی دیکارت بەسەرچووە؟ ئایا تەنها لەناو "فەن"دا بیری کردەوە؟ بێگومان نەخێر. فەیلەسوفێکی تر کە دەمەوێت نموونەی کانت بهێنمەوە، پێدەچێت فەلسەفەی ئەو قورسترین و تەنانەت قورسترینیش بێت لە فەلسەفەی هیگڵ. میللەتێک کە جەختێکی زۆر لەسەر فەلسەفەی ئەڵمانی بکاتەوە، بێگومان دوای بڵاوبوونەوەی کتێبی ڕەخنەی عەقڵی پاک، تەنانەت لە ژوورەکانی خانماندا، مرۆڤ دەیتوانی هەندێک لە "ڕەخنە لە عەقڵی پاک" بدۆزێتەوە، کە بە دڵنیاییەوە نەیانتوانی خوێندنەوەی تەواوی بۆ بکەن. کتێبەکەی کانت سەختە بۆ ئاسانی و بۆ بیرکردنەوەیەکی جەوهەری بەدەست بهێنرێت. کانت لەم کتێبەدا، ڕەخنەیەک لە عەقڵی پاک چی دەڵێت؟ ئایا پەیوەندی بە زەمانەوە هەیە؟ ئەگەر ئەزموونی بەریتانیا بەتایبەت گومانەکەی هیوم پەرە پێ بدەین بۆ دانانی بناغەی کۆی سیستەمی مەعریفی مرۆڤ و لەناوبردنی، ئەوە متمانەی خەڵك بە عەقڵ بە بنەمای تاقیکردنەوە دەبڕێتە سەر زەوی، ئەگەر ئەمە پێمان وایە ئەم جۆرە بزووتنەوەی فریاگوزارییە یەکێکە لە گرنگترین بناغەکانی کولتوری مۆدێرن، دەتوانین بڵێین فەلسەفەی کانت هیچ پەیوەندییەکی بە واقیعەوە نییە؟ ئەوە ناتوانین بڵێین نەخێر.

بەڵێ من دەڵێم فەلسەفە بابەتی بیرکردنەوەیە، بیرکردنەوە لە ئەوسادا ئەرکێکی زۆر گرنگە، پەیوەندییەکی نزیکی بە سەردەمی ئێمەوە هەیە، پەیوەندییەکی نزیکی بە چینی مۆدێرن و پۆستمۆدێرنتە و ئەنتی پۆست مۆدێرنتەوە هەیە. چونکە دەبێت کاری بیرکردنەوە لە شوێنێک دەست پێبکات، بەڵام نابێت لە شوێنێک بوەستێت، ئەمە یەکسانە بە گەمەژەیی و مەڕبوونی مرۆڤ. ئەمەیە ئەمە باسی فەلسەفەی بیرکردنەوە دەکەین، چونکە تەمەنمان ئەم داواکارییەی بۆ ئێمە کردووە. ئەمە وەرچەرخانێکی زۆر گرنگە لە ڕێگەی گەنجبوونەوەی بیری گەلان نوێ دەبنەوە، کەچی سەرەتایە بۆ بیرکردنەوەی ئێمە. کاتێک بیرکردنەوە دەست پێدەکات، دووبارەی دەکەمەوە کە بیرکردنەوە دەبێت نووقم بێتە ناو واقیعەوە و ببێتە "خۆبوون".

لو شیانگ شان یەکەم کەس بوو لە مێژووی بازرگانی ڕۆژهەڵاتی دا دەستەواژەی "بازرگانی تایبەت بە خۆت" داڕشت. گوتی: ڕاحەتێکە بخۆرە ناوەوە و کارێکی تایبەت بە خۆت هەبێت. ئەو دوو بنەمایەی کە من

پێشنیارم کردووە، دەبێ لە نزیکەوە پێکەوە گرێبدرێن و "خاوەن کردنی کاروبارەکانی خۆت" دەشێت ئارەزوومەندانە بێت، بەڵام هەرگیز ناکرێت بیرکردنەوەیەکی ئارەزوومەندانە نەبێت و بیرکردنەوەش دەبێت پێشمەرجێک بێت بۆ نوقمبوون لە واقیعدا.

لە سەرەوە بەوردی ئاماژەم بە مەبەستی وتارەکەم کردووە. بۆیە لە خوارەوە دەمەوێت باس لە سێ خاڵی سەرەکی بکەم: یەکەم: فەلسەفە و شێوازی ڕەخنە.
دووەم: نوقمبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتی دا.
سێیەم: ڕێگەی گەنج بوونەوەی بیری گەل.

1. فەلسەفە و شێوازەکانی ڕەخنە

سەرەتا باسی فەلسەفە و شێوازی ڕەخنە دەکەم. بەڕای من گرنگترین شت بۆ بیرکردنەوەی مۆدێرن ئەوەیە کە بەڕاستی لەڕێگەی میتۆدێکی ڕەخنەگرانەوە خۆمان بخەینە ناو واقیعە کۆمەڵایەتییەکانی چینی مۆدێرن. هەموومان مانای وشەی "فەلسەفە" دەزانین. بنەڕەتیترین مانای فەلسەفە بریتییە لە، "خۆشویستنی حیکمەت". لە وشەی فەلسەفیادا فیلۆ بە واتای "ماچکردن" و "خۆشەویستی" و "گەیشتن" دێت و سۆفیا بە واتای "حیکمەت" دێت.
هەموومان کتێبێکی ناسراو بە ناوی جیهانی سۆفیا دەناسین، کە تێیدا وشەکە بە واتای دونیای فەلسەفەکردن دەگوترێت. کەچی زانکۆی فودان "مانگی فەلسەفە"ی هەیە، بەڵام لە پەیمانگای فەلسەفەی "جەژنی سۆفیا"ی هەیە. مانای فەلسەفە لێرەدا کۆنترین و سەرەتاییترین ماناکەیەتی، "خۆشەویستی حیکمەت". کەواتە "حیکمەت" بەڕاستی چییە؟ ئێستا بۆ ئێمە ئەستەمە لەو وشەیە تێبگەین. ئێستا شتێکمان هەیە پێی دەگوترێت "دابەشکردنی عەقڵ". گوایە ئەوە زانیارییە هاوکێشەیەکی بیرکاریی و فیزیکییە و . دابەشکردنی زیرەکی ستاندارد ١٠٠یە و دەشێت دابەشکردنی زیرەکی زۆربەی دانیشتوون لە ١٣٠ کەمتر نەبێت، یاخود هەرخەی ٧٪ یان ١٢٪ ڕێژەی بنەڕەتی بێت. بەڵام لێرەدا دابەشبوونی عەقڵ و ئەو حیکمەتەی لە فەلسەفەدا دەربڕدراوە، یەک شت نین. سەرەتاییترین "خۆشەویستی حیکمەت"ی فەلسەفی ئاماژەیە بە سەرەتاییترین و قووڵترین بنەماکان کە هەندێک لە گرنگترین کولتوورەکانی "سەردەمی کۆن" لە مامەڵەکردن لەگەڵ پەیوەندییەکانی جیهاندا لەگەڵ خۆیاندا دایاننابوو، بە بڕوای گەورە فەیلەسوفی ئەڵمانی کارل جاسپەرز. ئێمە تا ئەمڕۆش ئەم بنەمایانەمان بەکارهێناوە. مرۆڤایەتی لە ڕەوتی گەشەسەندنیدا بەردەوام ڕووبەڕووی هەندێک تەحەدای جددی دەبێتەوە، تەنانەت هەندێکیان

تەحەدای ئەوانیش دەکەن. لەم جۆرە کاتانەدا مرۆڤ هەمیشە هێزی ڕۆحی لەو سەرەتاییترین حیکمەتە دەوێت. بۆیە زۆرێک لە زانکۆکانی دەرەوە فاکەڵتی خوێندنی کلاسیکیان هەیە، بەڵکوو فاکەڵتی فەلسەفە و زانستە مرۆییەکانمان پیشەی هاوشێوەیان هەیە. وەک چۆن دەبێت فەلسەفەی ئەفلاتون و ئەرستۆ بخوێنینەوە بە ئەوەی لە فەلسەفەی ڕۆژئاوا تێبگەین، بە هەمان شێوە کوردیش هەر دەبێت پەیوەندی بەو حیکمەتە سەرەتاییەوە هەبێت بە بیرکردنەوە لە کێشەکانی و چارەسەرکردنی کێشەکان، ئەمەش دەکرێت بنچینە و بنەگەی تێگەیشتنی لە ڕێگەی فەلسەفەی ئیشراقی و عیرفانییەکانەوە بێت وەک سەرەتا . بەڵام ئەم حیکمەتە لە بنەڕەتدا جیاوازە لەو زانستەی کە ئەمڕۆ باسی دەکەین.

ڕەنگە هەمووان فیلمی "کۆنت مۆنتی کریستو"یان بینیبێت. چیرۆکی فیلمەکە باس لە پاڵەوانی فیلمەکە دەکات بەناوی ئێدمۆند دانتێس کە ئەشکەنجە دەدرێت و فڕێدەدرێتە زیندان و نازانێت بۆچی زیندانی دەکرێت. دانتێس زۆر بە سەختی فێر دەبێت و زۆر بە خێرایی فێر دەبێت. مەزەندە دەکرێت کە زیرەکییەکەی لە سەرووی ١٤٠ بێت. ڕۆژێکیان گەورەکەی لێی پرسی بیری لێ بکەرەوە بەڕاستی کە گۆشەگیری کردی و خستیتیە ناو ئەم دۆخە سەختە دانتێس لە وەڵامدا گوتی: من بیرم لەمە نەکردۆتەوە. گەورەکەی پێی دەڵێت: لە ڕاستیدا زۆر سادەیە: کە زۆرترین سوودی هەیە لە گۆشەگیرکردنت؟ لەو ساتەدا مێشکی دانتێس دەکرێتەوە، لەو کاتەدا فاریای ئەلدەر یەکێک لە بەناوبانگترین وشەکان دەخاتە ڕوو: "خوێندەواربوون هەمان شت نییە لەگەڵ ژیربوون". کەواتە فەلسەفە بە واتای خۆشەویستی حیکمەت دێت و هەرچەندە حیکمەت لێرە لە ئەمڕۆ دوورە، بەڵام هێشتا سەرەتا و کۆتایی بیری فەلسەفییە. دەبێت بگەڕێینەوە بۆ ئەو جۆرە حیکمەتە و بەدوای چارەسەردا بگەڕێین.
یەکێکی تر لە فۆرمەکانی سەرەکی فەلسەفە میتافیزیکە. لە ڕۆژئاوا دەتوانین فەلسەفەی ئەم پرۆسەیە لە ئەفلاتونەوە تا هێگل بە "میتافیزیک"یان ئەفلاتونیزم سەیر بکەین. ئەم فەلسەفەیە جیهانی بەسەر جیهانی سۆزداری و جیهانی زاڵدا دابەش کرد، جیهانی زاڵیشی بە خاوەنی سوود و دەسەڵاتی حوکمڕانی زانی. چیرۆکێکی زۆر بەناوبانگ لە مێژووی فەلسەفەدا هەیە، فەیلەسوفی یۆنانی دیموکرات. نەک هەر فەیلەسوفێکی گەورەیە، بەڵکوو سروشتناسێکی گەورەیە. دیموکراتەکان و سوکرات و ئەفلاتون بە هاوچەرخ دادەنران، ئەمەش هاوکات بوو لەگەڵ سەردەمی گەشەسەندنی میتافیزیکی یۆنانی. لە لایەکەوە دیموکراتەکان فەلسەفین و جیهانی زاڵ بە واقیعی دەزانن. بەڵام لە لایەکی دیکەوە دیموکراتەکان وەک زانایەکی سروشتی پەیان

وایە دیاردە ئەزموونییەکان، واتە دیاردە سەرزارییەکان، گرنگییەکی زۆریان هەیە و بەهایەکی زۆریان بۆ مرۆقایەتی هەیە. بۆیە دەچێتە ناو ململانێیەکی قووڵەوە. ناتوانین بە خەیاڵماندا بێت کە توندی چەوتیی یۆنانییەکانی ئەو سەردەمە چەندە. ئەم جۆرە دژایەتی و ململانێیانە لە مێشکدا ئەوەندە توند بوون کە ڕۆژێک دیموکراتەکان چاویان کوێر کرد. بۆ چاو کوێر دەکات؟ چونکە لە مێشکیدا، تەنیا بەو کارە چاوی دڵی دەیتوانی کرۆکی شتەکان قووڵتر و ڕوونتر ببینێت. ئەم چیرۆکە کە بیستنی زۆر دەتەزێنێ، چیرۆکی فەلسەفە و میتافیزیکە. ئەوەی لێرەدا دەوترێت ئەوەیە کە جیهان بەسەر جیهانی سەرزاری و جیهانی زاڵدا دابەش بووە و جیهانی زاڵیش خاوەنی سوود و واقیعییە. بە سادەیی هەموو دیاردە سەرزارییەکان شتێکی ڕووکەشن و لە پشت دیاردە سەرزارییەکانەوە جیهانێکی واقیعی لە دەرەوەی هەست و سۆز هەیە و ئەم جۆرە جیهانە جیهانی حەقیقەتە.

بێگومان فەلسەفەی ڕۆژهەڵاتی بە تایبەتی کۆنفۆشیۆسی چینی بە تەواوی تێگەیشتنی لە فەلسەفەی ڕۆژئاوایی جیاوازە، لە فەلسەفەی کۆنفۆشیۆس بە هەمان شێوە. “فیزیا”، و “فیزیای (فۆرمی)”. هەیە، “بە فۆرم ڕێگای ڕاستە، فۆرم ئامرازە”، بەڵام لە نەریتی فەلسەفی چینی دا، ئەو دووانە بە شێوەیەکی دانەبڕاو بەیەکەوە گرێدراون، بەوپێیەی فەلسەفەی چینی جیاوازە لە فەلسەفەی ڕۆژئاوا، فەلسەفەی ڕۆژئاوا بە ڕوونی جیاوازی دەکات لە نێوان میتافیزیکدا و فیزیا و سنووری جیهان و تەنیا حەقیقەت. واتە لە جیهانی بە فۆڕمی میتافیزیک دا. چینییەکان بە “ڕێگەی ڕاست” (daw) قسە دەکەن، “دا” چییە؟ ئەوە کارە شایستە و شایستەیەیە کە ئەنجام بدرێت، و دەبێت بەوەوە کۆتایی پێبێت. لێرەدا هەندێک کێشە لە وەرگێڕانەکان دا بە زمانەکانی نەتەوەکان هەیە.
بەکورتی، سەرەتاییترین شێوەی فەلسەفە بریتییە لە “خۆشەویستی حیکمەت” و فۆڕمی دووەم کە بنەڕەتیترین و بەتایبەتی پێشکەوتووترینی لە ڕۆژئاوادا، میتافیزیکە.

دوای هیگڵ، میتافیزیک ڕووبەڕووی چەندین سەختی بووەوە، کە زۆربەیان کێشەیان هەبوو. ئەمە لە ئێستادا زۆر باس لە چارەنووسی داهاتووی میتافیزیک ناکەین. بەڵام بەرهەمێکی تری میتافیزیک هەیە، کە تا ئێستاش پارێزراوە و بە جیهانی مۆدێرن زۆر گرنگە و ئەویش میتۆدی ڕەخنەیە، واتە شێوازی بیرکردنەوە، لە سەردەمی شۆڕشی گەورەی فەرهەنگی دا هەمیشە ڕەخنەمان لەوانی تر دەگرت. بەڵام بەڕاستی مانای فەلسەفی ڕەسەنی وشەکە چییە؟ سادەترینیان

ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکانە.

بە یەکەمجار لە مێژووی فەلسەفەدا ئەو فەیلەسوفەی کە بە شێوەیەکی سیستماتیک ئەم شێوازە بیرکردنەوەیەی بە "ڕەخنەگرتن" لێکدایەوە، کانتی ئەڵمانی بوو. ئێمە دەزانین کە کانت کتێبی وەک ڕەخنە لە عەقڵی پاک، ڕەخنە لە عەقڵی پراکتیکی و ڕەخنە لە حوکمدان نووسیوە و ئێمە ئەم سێ کتێبە بە "سێ ڕەخنەی سەرەکی" کورت دەکەینەوە. فەلسەفەی ئەم فەیلەسوفە زۆ بەلاحە لەگەڵ فەلسەفەی فیشەردا تێکەڵ دەکرێت و پێی دەگوترێت "فەلسەفەی ڕەخنە". کانت بەڕاستی دەیویست چی بکات لە "فەلسەفەی ڕەخنە"ی خۆی؟ بە سادەیی ویستویەتی پێشمەرجەکان ڕوون بکاتەوە و سنوورەکان دابنێت. ئەو پرسیارەی کە کانت دەیکات ئەوەیە: چۆن دەکرێت حوکمدانی گریمانەی زگماکی وەک بنەڕەتیترین شێوەی حوکمدان کە زانینی مرۆقی مۆدێرن پێکدەهێنێت؟ بێگومان ئێمە پێشتر باسمان لە پاشخانی مێژوویی و ئایدیۆلۆژیی پرسیارەکەی کانت کردووە. لەگەڵ پەرەسەندنی ئەزموون و گومانی توندڕەوی هیوم، کانت بەدوای ئەرکێکی ڕزگارکردندا دەگەڕا لەکاتێکدا قووڵتر لە زانستی مرۆق دا هەڵدەکۆڵیەوە. بۆیە پرسیاری کرد: چۆن دەکرێت حوکمی زگماکی هەبێت؟ پرسیارەکە ئەوەیە، مانای حوکمدانی پەیوەندی زگماکی کانت چییە و بەم پێیەش "پێشمەرجی پێشمەرج"، کە ئێمە هەوڵ دەدەین بارودۆخی هەمیشەیی زانینمان بخەینە ژێر پرسیارەوە؟ لە هەمان کاتدا کانت پرسی: ئایا سنوورێک بۆ ئەم زانستە هەیە؟ ئەگەر سنوورێک هەبێت، ئەوا سنوورەکە لە کوێیە؟. دەزانین هەموو فەلسەفەی کانت دەتوانرێت لە یەک ڕستەدا کورت بکرێتەوە: بۆیە فەلسەفەی ڕەخنەی کانت جگە لە "ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دیاریکردنی سنوورەکان" هیچی دیکەی نەکردووە.

بەڕای من بیرکردنەوەی فەلسەفی ڕۆژگاری ئێمە دەبێ پێش هەموو شتێک ئەرکی ڕەخنە لە ئەستۆ بگرێت. بۆ وا دەڵێم؟ "ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان" ڕەنگە یەکەم هەنگاو بێت بۆ دەستپێکردنی بیرکردنەوەمان. ئاماژەی بەوەشکردووە، "بیرکردنەوەی ئازاد چییە؟ "بیرکردنەوەی ئازاد مەرجێکی پێشوەختەیە بۆ قبوڵنەکردنی ئەو بیرۆکانەی کە تاقی نەکراونەتەوە." سەرنج بدەن کە هیگڵ "ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان"ی بە بنەڕەتیترین پێداویستی بیرکردنەوەی ئازاد زانیوە. بیرکردنەوەی ئازاد مەرجێکی پێشوەختەیە بۆ قبوڵنەکردنی ئەو بیرۆکانەی کە تاقی نەکراونەتەوە. زۆر شت لەمەڕدا پێدەچێت بەو شێوەیە بێت کە دەبوو بێت، بێگومان و تەنانەت پیرۆزیش بێت، لە ڕوانگەی ئەمڕۆی ئێمەوە.

بەڵام بیرکردنەوەی ئازاد پێویستی بە ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکانی ئەم جۆرە شتانە هەیە، هەروەها دیاریکردنی سنوورەکانی.

دوای کانت، ڕێگای بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە بە خێرایی پەرەی سەند. کانت "سێ ڕەخنەگری گەورە"ی نووسیوە، دواتر فەیلەسوفەکانی وەک ویلهێلم دیلتی، ڕەخنەی عەقڵی مێژوویی نووسیوە، سارتەریش ڕەخنەی عەقڵی دیالێکتیکی نووسیوە، باسی بارودۆخی سەردەمی مارکس ناکەین. شتراوس کارەکەی بە "ڕەخنەی مێژوویی" ناوبردووە و ڕەنگە باوەڕ زۆر لێی دەرنەچووبێت، ڕەخنە لە ڕەخنە". لەمانە بەڕاستی هەندێکیان سەیر و سەمەرەن. بەڵام لەم شتانەدا بیرۆکەی دۆزینەوەی ڕاستییەکان هەیە، کە بنەمای شتێکی دیاریکراو یان کێشەیەکی دیاریکراوە. ڕۆحێک کە بەدوای مەرجەکاندا دەگەڕێت. بۆیە من دەڵێم، هیگڵ ڕاستی کردبوو. شتێکە چەند جوان بێت، بیرۆکەکە چەندە سەرنجڕاکێش بێت، دەبێت پێشمەرجەکانی بپشکنیت. ئەگینا ناچار دەبیت بیربکەیتەوە و ئەم بیرکردنەوەیەی تۆش بیرکردنەوەی ئازاد نییە.

لە سەرەوە باسمان لە کۆمەڵێک تیۆر کردووە، لە خوارەوەش بە نموونە بە ڕای گشتی ڕوون دەکەمەوە کە ڕەخنە چییە.

ئابووری سیاسی پێکهاتەیەکی گرنگی تیۆری مارکسیزمە. بەڵام پێموانییە باوەڕی مارکس زانستێکی هەبێت بەناوی "ئابووری سیاسی"، بەڵکوو "ڕەخنەیەک بوو لە ئابووری سیاسی" گرت. ئێمە دەزانین کە مارکس پێشەکییەکی بۆ "ڕەخنەگرتن لە ئابووری سیاسی" نووسیوە، هەندێک دەستنووسی لەسەر ئابووری سیاسی لابردووە و بەرهەمی "سەرمایە"ی تەواو کردووە. ناونیشانی کتێبەکە بە ناوی سەرمایە "ڕەخنەگرتن لە ئابووری سیاسی" بوو. ئەم "ڕەخنە"یە چی دەکات؟ زۆر سادەیە. بنەمای ئابووری سیاسی کلاسیک و ئەو پەیوەندییە ئابوورییە مۆدێرنانەی کە دەریدەبڕن چییە؟ لە کوێیە سنوورەکە؟ "سەرمایە" وەڵامی ئەم دوو پرسیارەیە. دوای پێشکەوتنی سەرەتایی لە ئابووری سیاسی دا، بە بەشداری ویلیام پێتی و کوین، ئابووری سیاسی کلاسیکی بە دەستی ئادەم سمیس و ریکاردۆ دروست بوو و تەواو بوو. ئابووری سیاسی کلاسیکی تەواوکراو سیستەمێکی زۆر تەواو و بێ کەموکوڕییە و تەنانەت دەتوانرێت کتێبی خوێندن لەسەر بنەمای ئەم سیستەمە پەرەی پێبدرێت. ئەم کتێبە چۆن دێتە ئاراوە؟ بەزۆری لە دوو کەسەوە دەست پێدەکات. بۆچی لە دوو کەسەوە دەست پێبکەیت؟ چونکە دەکرێت ئاڵوگۆڕ لە نێوان دوو کەسدا بکرێت، ئاڵوگۆڕکردن یەکێکە لە گرنگترین پەلەکان لە بواری ئابووریدا. دیسان یەکێک لەو دوو پیاوە ڕاوچی بوو و ئەوی تریان ماسیگر بوو. بۆچی یەکێکیان ڕاوچییە و ئەوی

دیکەیان ماسیگرە؟ چونکە، بە یەکێک، ئەو پیشەیەی کە تێیدان دەبێت جیاواز بێت و ئەگەر پیشەکەیان وەک یەک بێت، ئەوا جێگرەوەی نابێت؛ یەکێکی تریان ئەوەیە کە دەبێت مرۆڤی سروشتی بن. ئێستا سەیری ئەوە دەکەین کە چۆن شتەکان بەڕێوەدەچن. ماسیگرێک، ڕاوچییەک؛ ڕاوچییەکان هەموو ڕۆژێک پەڵەڕێک ڕاو دەکەن، ماسیگرەکانیش ڕۆژانە ماسی دەگرن. ڕاوچییەکە ڕۆژانە لە خواردنی پەڵەڕ بێزار دەبێت، ماسیگرەکەش هەموو ڕۆژێک ماسی دەخوات و لە ماسییەکە دەردەچێت. یەکێک لەم رۆژانە راوچی لەناکاو ماسی تەواو دەبێت و ماسیگرەکە لەناکاو حەز دەکات تامی گۆشتی پەڵەڕەکە بکات، چی بکات؟ سەیرکەن. بەم شێوەیە ئاڵوگۆڕەکە دەست پێدەکات. شارەزایانی ئابوری بۆیان دەردەکەوێت کە مرۆڤەکان هەرگیز بە ئارەزووی خۆیان ناگۆڕنەوە، بە شێوازێکی دیاریکراو ئاڵوگۆڕ دەکەن، بە ڕێژەیەکی دیاریکراو، بە نموونە مرۆڤەکان ٣ ماسی بە ١ پەڵەڕ دەگۆڕنەوە، بۆیە ٦ ماسی بە ٢ پەڵەڕ و ٩ ماسی بە ٣ پەڵەڕ. بۆیە ئابووریناسان دەپرسن: بۆچی بەو ڕێژەیە ئاڵوگۆڕ دەکەن؟ توێژینەوەکانیان دەریانخستووە کە بەشێکی هاوبەش هەیە کە دەتوانرێت لە نێوان ٣ پەڵەڕ و ٩ ماسیدا ئاڵوگۆڕ بکرێت. ئەمە چییە؟ ئابووریناسان لە ڕێگەی لێکۆڵینەوەوە بۆیان دەرکەوتووە کە ئەمە کاری ئەبستراکتە. بۆیە کاری ئەبستراکت ٣ پەڵەڕ و کاری ئەبستراکت ٩ ماسی یەکسانن یان وەک یەکن. ئەم دۆزینەوە گەورەیە لە شتێکدا کورت دەکرێتەوە کە پێی دەگوترێت “ئاڵوگۆڕی بەهای یەکسان”. تا ئێستا، ئەوەندە باش و سەرکەوتووە، بەڵام مارکس لێرەدا کێشەیەکی دۆزییەوە. ڕەخنەی مارکس لە ئابووری سیاسی یەکێک لە بنەڕەتترین پرسەکان دەوروژێنێت. وەک مارکس دەڵێت “ئەو دوو کەسە هەرگیز یەک ڕاوچی و یەک ماسیگر نین، بەڵکو دوو سەرمایەداری سەردەمی ئێمە نین.” ئێمە لەسەرەتاوە گوتمان ئەم دووانە چ جۆرە مرۆڤێکن؟ ئەوان مرۆڤی سەرەتایین لە دۆخی سروشتیدا. ڕاوچییەکی سەرەتایی سروشتی و ماسیگرێکی سەرەتایی سروشتی چۆن کارلێک لەگەڵ یەکتر دەکەن؟ کاتێک ڕاوچییەکی زۆر سادە و ڕاوکردنی پەڵەڕ دەیەوێت ماسی بخوات، دەچێتە دوای ماسیگرەکە و ماسیگرەکە پێی دەڵێت “چەندت ماسی دەوێت بخۆ”. ماسیگرەکە دەچێتە لای ڕاوچییەکە و دەڵێت: “دەمەوێت پەڵەڕەکە بخۆم”، ڕاوچییەکە پێی دەڵێت: “ئەمە پەڵەڕەکە، چەندت دەوێت بیبە”. بێگومان ناتوانین کۆمەڵگای سەرەتایی بەو شێوەیە ڕۆمانسی وەسف بکەین. ئەوەی سەرەوە تەنها کاتێک ڕوودەدات کە ماسییەکی زۆریان هەبێت و پەڵەڕێکی زۆریان هەبێت. ئەی ئەگەر تەنها نیوەی ماسییەکان لە نێوانیاندا مابا؟ چی روودەدات؟ شەڕ لە نێوانیاندا ڕوودەدات، کۆمەڵکوژی ڕوودەدات. یاسای جەنگەڵ ئاماژەیە بە دەسەڵات. لە هەر حاڵەتێکدا، خەڵکی سەرەتایی خۆیان بە بەکارییەوە دەدەن و لە ڕێگەی

کەمەکوژییەوە تاڵان دەکەن و هەرگیز لە ژێر “یاسای ئاڵوگۆڕی یەکسان”دا پەیوەندی ناکەن. بەم شێوەیە مارکس چیرۆکی ڕاوچی و ماسیگر دەگێڕێتەوە بۆ چیرۆکەکانی ڕۆبنسنی سەدەی ١٨. بە هەمان شێوە کەمێک خەیاڵییە. ئەمە ئێستا تێگەیشتنێکی ڕوونمان لەم بارەیەوە هەیە. پێشمەرجەکان بۆ ئاڵوگۆڕی بەهای یەکسان چین؟ پێشمەرجی ئاڵوگۆڕی بەها ئەوەیە کە بەرهەمهێنانی کاڵاکان تا ڕادەیەکی دیاریکراو گەشەی کردبێت و بەرهەمکەش بووبێتە کاڵا. تەنیا کاڵاکان کاری ئەبستراکت لەخۆدەگرن. ئەمە ئاماژە بە کاڵا دەکەین وەک بەهای کاڵا، کاری ئەبستراکتی مرۆڤ، واتە کاری بە کۆمەڵ. تەنیا لە حاڵەتێکی لەو جۆرەدا، بەم مەرجە پێشوەختە، یاسای ئاڵوگۆڕی بەهای یەکسان دەتوانێت کاری پێبکرێت. چۆن دەتوانێت لە دەخەڵکی سەرەتاییدا وا بێت؟ نەخێر. ئەمەش پێی دەوترێت “پێش مەرجدارکردن”. هەروەها ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکە دەبێتە هۆی ئەوەی کە پێشمەرجەکە دەبێت سنووردارکردنی مێژوویی هەبێت. ئەوەی بێکۆتایە هیچ سنوورێک نییە و ئەوەی مەرجدارە دەبێت سنوورێکی هەبێت.

کەواتە کێشەی ئابووریناسە سیاسییە کلاسیکییەکان لە کوێیە؟ بە بڕوای مارکس، ئەوان لەوە تێگەیشتوون کە شێوازی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری سەردەمی ئەوان بە شێوەیەکی سروشتی دروست بووە، بۆیە هەرگیز ناگۆڕێت. ئەوە کارە شایستە و شایستەیە کە ئەنجام بدرێت، و دەبێت بەوەوە کۆتایی پێبێت.

یاسای مێژوو چییە؟ هەموو شتێک سەرچاوەیەکی مێژوویی هەیە، سەرەتایەکی مێژوویی هەیە؛ دەبێت گەشە بکات و هێز بەدەست بهێنێت؛ و بە هەمان شێوە لاواز دەبێت و دواجار نامێنێت. ئەم بیرۆکە مەزنە لەلایەن ڕەخنەی مێژوویی هیگڵەوە خراوەتەڕوو. قبوڵکردنی ئەم بیرۆکەیە ئاسان نییە. بۆ نموونە ئەمە بەزۆری باسی دیموکراسی دەکەین چونکە دیموکراسی شتێکی باشە. کەواتە ئایا جیاوازی هەیە لە نێوان دیموکراسی لە ساڵی ١٧٨٩ و دیموکراسی ئێستا کاتێک ئۆباما وەک یەکەمین ڕەشپێست لە خولی پێشوو دا بە سەرۆکایەتی کۆماری ئەمریکا لە ڕابردوو خۆی کاندید کرد؟ له مێژوو دا بووبە یەکەمین سەرۆکی ڕەشپێست، جیاوازییەکەی زۆر گەورەیە. هەموو شتێک مێژوویەکی هەیە، ئەمەش بە سەختی قبوڵکردنی هەیە. ئەمە پێمان وابوو لە ڕابردوودا ئەوەندە کەموکۆی هەبووە کە سنووردارکردنیان هەیە، بۆیە ناچار بوون نەمێنن. بەڵام کاتێک باس لە کاتەکانی خۆمان دەکەین، شتەکان دەگۆڕدرێن و پێمان وایە هەموو شتێک لە سەردەمی

ئەمەدا دەتوانێت بەبێ سنوور پەرەبسەنێت. ئایا لە مێژووی جیهاندا ئەمە ڕوویداوە؟ بێگومان نەخێر.
بەڵێ ڕەنگە بنەماکانی ڕەخنە و یاسای مێژوویی کاریگەریی قووڵیان لەسەر بیرکردنەوەی هاوچەرخ هەبێت. بنەڕەتیترین و سادەترین بنەمای بریتییە لە ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان.

2- نوقمبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا

ڕەنگە هەمووان وا بیربکەنەوە کە پێویست ناکات باسی "نقومبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا" بکرێت، چونکە پێت وایە زۆر باش لە واقیعەکە تێدەگەیت و هەر کە چاوەکانت کردەوە دەتوانیت واقیعەکە ببینیت. ئەگەر وایە، باسکردن لە "نقومبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتی دا" چییە؟ ئەوەی من مەبەستم لەوەیە ئەوەیە کە ئەو بیرکردنەوە ڕەخنەییەی کە تازە باسمان کرد دەتوانێت بە زنجیرەیەک قۆناغدا تێپەڕێت و دواتر بە خودی واقیعی کۆمەڵایەتییەوە ببەسترێتەوە. هەرگیز نابێت وا دابنێین کە واقیع تەنها کاتێک دەبینرێت کە چاوەکانمان بکەینەوە و جەوهەرەکەی بە ئاسانی ئاشکرا بێت. ئەوە هیگڵ بوو کە بۆ یەکەمجار جەوهەری واقیعی ئاشکرا کرد. گادامەر لە کتێبی (بناغە فەلسەفییەکانی سەدەی بیستەم)دا دەنووسێت: ئێمە هێشتا لەناو ئەو واقیعە کۆمەڵایەتییەدا دەژین کە ئەو ئاشکرای کردووە". گەورەترین مەترسی کە لە ئێستادا ڕووبەڕووی دەبینەوە "بیرکردنەوەی سوبژەکتیڤ و بیرکردنەوەی ڕووکەشییەتی". "بیرکردنەوەی ڕووکەش" چییە؟ هیگڵ ئاماژە بەوە دەکات کە بیرکردنەوەی ڕووکەش "وەک عەقڵێک کە توانای عەقڵکردنی لە نێوان شتەکاندا هەیە، هەرگیز قووڵ ناچێتە ناو خودی ئۆبژەکەوە، بەڵکو لە بنەما گشتییەکە تێدەگات، دەتوانێت ئەو بنەمایە بۆ هەر ناوەڕۆکێک بەکاربهێنێت". ئەمە بیرکردنەوەی ڕووکەشە. هیگڵ بەم بیرەکە سوبژەکتیڤە "بیرکردنەوەی ڕووکەش" بۆ ماوەی تەمەنێک خەباتی کرد. ئەمە لە خوێندنەوەی کتێبەکانی هیگڵەوە دەزانین کە لە نیوەی یەکەمی کارەکانیدا باسی بیرەکانی دەکات، لە نیوەکەی تریشدا لەگەڵ بیرکردنەوەی ڕووکەشی بیری جۆراوجۆری سوبژەکتیڤ دا ململانێ دەکات. هیگڵ ئەم بیرکردنەوە ڕووکەشییە بە "بیری سوبژەکتیڤ" ناوبردووە، خۆیشی بە "بیری بابەتیی" و "بیری ڕەها" ناوبردووە. چونکە تەنها کاتێک مرۆڤ دەتوانێت دەمی خۆی بکاتەوە بە ئەوەی پێی دەوترێت "واقیع". لێرەدا پێویستە جیاوازی بکەین لە نێوان چەمکی گشتی واقیع و چەمکی واقیعی ڕاستەقینە. ڕەنگە هەندێکتان کە دانیشتووی سەرقاڵی فەلسەفە بن، ئەمەش دەبێت جیاوازی بکەین لە نێوان واقیع و

واقیعدا. واقیع واتای چییە؟ ئەوەی کە ئێمە لێرەین ئاماژەیە بۆ جیهانێک کە ڕاستوخۆ بە هەستەکانمانەوە دیارە. کەواتە ڕاستەقینە چییە؟ بە پێی پێناسەی هیگڵ، واقیع ئاماژەیە بۆ حاڵەتی پێکەوەژیان لەگەڵ نەبوون. بوونێک کە تەنیا بوونی نییە، بەڵکوو لەگەڵ جەوهەرەک□ی□دا ی□ک□د□گرێتەوە، واقیعە. جەوهەرەکە بریتییە لە دەربڕینی حەتمی لە ئەگەری ڕوودانی ڕوودا□کدان ئاماژەیە بۆ شتەکان. بەڵام زانستە کۆمەڵایەتییەکانی ئێستامان، هەروەها تێگەیشتنی گشتیمان، جیاوازی لە نێوان واقیع و واقیعدا ناکەن، بەڵکوو ئەو دووانە بە یەک دەزانن، دەگەنە ئەو بڕوایەی کە واقیع بوونەوەرێکی نەبڕاوە. بەو مانایە ئەگەری ئەوە هەیە ویژدانێکی ڕوونمان نەبووبێت. بەڵام تەنانەت ڕاستییەکان ئەوەندە سادە نین کە وا دیارە. هەمیشە شتگەلێکی وەک "لێرەدا ڕاستییەکە" و "با لێرە دەربچین" دەڵێین. واقیع چییە؟ با نموونەیەک وەربگرم، هەمووتان دەتوانن درک بەوە بکەن کە "ڕاستییەکان"، بەتایبەتی مێژووییەکان، هەرگیز ئەوەندە سادە نین کە ئێمە بیری لێدەکەینەوە.

لەم دواییانەدا کتێبێک بڵاوکرایەوە کە هەم ل□ گ□قارێکی ئەدەبی و هەم لە ڕۆمانێکی مێژوویی دەچوو، بە ناونیشانی "خۆری سوور چۆن هەڵدێت" کە تیایدا باس لە بزووتنەوەی ڕاستکردنەوەی ستایل لە یانان کراوە. مامۆستایەکی بەشی مێژوو زۆر بە پەرۆش بوو بە بینینی کتێبەکە، چونکە کۆمەڵێک مادەی مێژوویی زۆری تێدابوو کە پێشتر نەبینرابوو، هەروەها کۆمەڵێک "ڕاستی مێژوویی" نوێ. بۆیە ئەم مامۆستایە لە بەشی مێژوو کتێبەکەی پێشنیار کرد بۆ مامۆستایەکی بەشی فەلسەفە چونکە تۆمارە مێژووییە نوێیەکانی ناو کتێبەکە زۆر پەرۆشی کرد. دیارە مامۆستای مێژوو بە پەرۆشەوە پرسیاری لە مامۆستای فەلسەفە کردبوو کە ڕای چییە لەسەر کتێبەکە؟ "ئەم کتێبە کتێبێکە کە مێژووی درۆ دروست دەکات بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە مێژوویییە ڕاستەقینەکان." ئەمە ئەو وەڵامەیە کە مامۆستای فەلسەفە دایەوە. ئەمە چییە هایدیگەر پێشتر گوتبووی: "دەکرێت بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە وردەکانی مێژوو مێژوویەکی درۆ دروست بکرێت". "دروستکردنی مێژووی درۆ لە وردەکارییە مێژوویییە ڕاستەقینەکانەوە" بەڕاستی چییە؟ با هەموو □وداوە مێژووییەکانی ناو کتێبێکی دیاریکراو بە ڕاست و ڕاست لە قەڵەم بدەین. بەڵام ڕەنگدانەوەی واقیعی مێژوویی نییە. لە حاڵەتێکی وادا مێژووی درۆ لە وردەکاری مێژوویی ڕاستەقینە دروست دەکرێت. با بگەڕێینەوە بۆ کتێبی پێشوو. با سەرەتا وا دابنێین کە هەموو ئەو شتانەی لە کتێبەکەدا ڕوویانداوە بەڕاستی ڕوویانداوە:

ئایا هیچ شتێک هەبووە لەو کاتەدا دەکرا بەسەر یەکتردا بێت؟ ئایا خەڵک یەکتریان تیرۆر نەکرد؟ ئایا ئامرازە جۆراوجۆرەکان بەکارناهێنرێن؟ ئەو جۆرە حاڵەتانەی کە لە کتێبەکەدا نووسراون بەڕاستی بوونیان هەبووە. بەڵام وەک هیگڵ دەڵێت، “شارەزایی عەقڵ چییە؟ لە پرۆسەی بەجێگەیاندنی ئەرکەکەیدا، عەقڵ لە ڕێگەی کارەکتەرە جیاوازەکان و بیرکردنەوە جیاوازەکان و ململانێکانی نێوانیانەوە ئەرکی مێژووی جیهان تەواو دەکات.» ئەمەش پێی دەوترێت “شارەزایی دەروون”. ئەگەرنا هەموو مێژوو بە هیچ شێوەیەک گرینگی نادات، بێ تام دەبێت. لە پرۆسەکەدا ڕەنگە شێوازی بیرکردنەوەی جیاواز هەبێت و هەروەها تەڵەی جیاواز هەبێت، بەڵام ئەوەی بەم شێوەانە بەدەست دێت هیچ کات ئیرادەی تاکێکی دیاریکراوە، بەڵکو ئەرکی مێژووی جیهانە. ئەمە زاڵبوونی عەقڵە. عەقڵ ئەوەندە فێڵبازە کە ڕاستەوخۆ ئەرکی خۆی تەواو ناکات، بەڵکوو ناڕاستەوخۆ لە ڕێگەی بیری جیاوازی خەڵک و ململانێی ناکۆکی نێوانیانەوە ئەرکی خودی عەقڵ تەواو دەکات. کەواتە، ئەگەر ئەو کتێبەی ئێستا باسی دەکەین تەنیا راستییە مێژووییەکانی تێدایە، تەنیا ئەو وردەکارییە راستەقینانەی ڕوویانداوە راست بن و رەنگدانەوەی واقیعی مێژوویی نین، ئەوا ئەو کتێبە بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە راستەقینەکانی مێژوو و هەڵبەستنی مێژووی ساختە هەڵبەستراوە. لەوانەیە بپرسن: ئەو واقیعە مێژووییە چییە کە تۆ بەدوایدا دەگەڕێیت؟ بەکورتی ئەم واقیعە مێژووییە بەم شێوەیەی خوارەوەیە: کۆمۆنیستەکانی چین ئامادەکارییە ئایدیۆلۆژی و سیاسی و ڕێکخراوەییەکانیان بۆ داگیرکردنی جیهان لە ڕێگەی بزووتنەوەی چاکسازیی ئەوکاتی شێوازی یانان تەواو کرد. رێک ئەمە شێوازی حوکمڕانی ئەو وڵاتەیە کە لە رووسیا بەکاری هێناوە. ئەگەر وردەکارییە ڕاستەقینەکانی مێژوو لەبری ئەوەی ئاشکرای بکەن، ئەم واقیعە مێژووییە بشارنەوە، ئەوا “دروستکردنی مێژووییەکی ساختە دەبێت بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە ڕاستەقینەکانی مێژوو”.

بۆیە نابێت “گەڕان بەدوای حەقیقەتدا لە ڕاستییەکان” ئەوەندە بە سوکی وەربگرین، کە هەموو شتێک کە بە چاومان دەیبینین ڕاستی نەبێت، واقیع نییە؛ بینینی واقیع ئاسان نییە، پێویستە بیرکردنەوەی فەلسەفی هەبێت، شێوازی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی هەبێت، واقیع ببینیت.

“بەدوای ڕاستی لە ڕاستی” واتای چییە؟ واتە نوقمبوونە ناو واقیعی کۆمەڵایەتی چین؟ یەکێک لەو شتانەی کە دەبێت بیڵێم ئەوەیە کە گرنگە واقیعەکە ببینین. لەم ڕووەوە هیگڵ و مارکس شایەنی زۆرترین

سەرنجن لەلایەن لێکۆڵینەوەکەمانەوە. هایدگەر باس لە فەلسەفەی مارکس دەکات و ڕەخنە لە تیۆری بوونی مارکس دەگرێت. بە بڕوای هایدگەر مارکس لە تیۆری بووندا هاوشێوەی نیچەیە و لە بنەڕەتدا ئەو دوو فەیلەسوفە یەکسانن. بەڵام لەڕووی فەلسەفەی مێژووەوە مارکس خاوەنی قازانجێکی ڕەهایە. دوای کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەم، سڵاو دیگەر یەکێک لە بەناوبانگترین نامە درێژەکانی نووسیوە، بە ناونیشانی "نامەکان لەسەر مرۆڤایەتی". هایدیگەر لەو نامەیەدا دەنووسێت: کەواتە لە سەرووی هەموو مێژوونووسەکانەوەیە. بە بڕوای من نە هوسەرل و نە سارتەر نەگەیشتنە ئەو قووڵاییەی کە مارکس پێی گەیشتووە. تەنها ئەو کەسانەی کە گەیشتوونەتە ئەو قووڵاییە دەتوانن پەیوەندی لەگەڵ مارکسدا بکەن". ئەم ڕستانە لە پەنجاکانی سەدەی ڕابردوودا نووسراون و لەو کاتەدا ماناکەی زۆر جددی بوو. چونکە هایدگەر کە پێشەنگێکی بواری دیاردەکان بوو، لە هەوڵی نەهێشتنی دیاردەی ئەپیستمەلۆژیدا بوو کە یەکێک بوو لە گرنگترین ڕەوتە فەلسەفییەکانی سەدەی بیستەم، بە یەک وشە بە گوتنی مامۆستاکەی، ئەدمەند هوسەرل، "بەس نییە بە مارکس". ". لێرەدا هایدگەر باسی کێی دیکە دەکات کە "بەس نییە بە مارکس"؟ سارتەر کە پێشەنگی فەلسەفەی بوونگەرایی فەڕەنسی بوو، لە ڕووی ناوبانگەوە لە هایدگەر کەمتر نەبوو. کەواتە قسەکانی هایدگەر زۆر جددی بوون.

بەکورتی، ئەرکی بیرکردنەوەمان دەبێت بە نوقم کردنی خۆمان لە واقیعی چیندا لە ڕێگەی ڕێبازی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانەوە تەواو بێت. کێشەی سەرەکی زانستە کۆمەڵایەتییەکانمان ئەوەیە کە بیرکردنەوەمان لە بیرکردنەوەی ڕووکەشدا سنووردارە و بە قووڵی لە واقیعی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵایەتی ناوخۆیی قووڵ ناکاتەوە. بەڕای من لەڕووی سەرکەوتنی سیاسی سی ساڵەی باشوورەوە، لانیکەم کەسێک لە وڵاتەکەمان دەیانتوانی خەڵاتی نۆبڵ لە بوارە جیاوازەکان بەدەستبهێنن، بەدەر لە ڕێگری سیاسیی و نێودەوڵەتییەوە، بەڵام ئەوە ڕووی نەداوە. هێشتا زۆر شت ماوە بۆ ئەوەی زانستە کۆمەڵایەتییەکانمان بەڕاستی خۆیان لە واقیعی کۆمەڵایەتی دا نووقم بکەن. تا ئامادەیی داهێنانبن، بەم مانایە دەبێت فەلسەفە لە ئەرکی قووڵتر لە واقیعە کۆمەڵایەتییەکانی کورد لە ڕێگەی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی تائێستا نەچەسپاوە.

3- ڕێگای زیندووبوونی بیرکردنەوەی کورد یان سەرەتایەک بۆ بیرکردنەوە.

بەڕای من ڕێگەی گەنجبوونەوەی نەتەوەی کورد پەیوەندییەکی نزیکی بە

دەستپێکردنی ئەم ئەرکە بیرکردنەوە هەیە. ڕاستگۆیانە ئەگەر بڕیارە ٥٠ ساڵی تر وەک دراوسێکانمان بین، ئەوا ٢٠٠ ساڵی تر وەک ڕۆژئاوا دەبین، گەر بابەتییانە بیربکەینەوە و لە ب□ی ق□لا و شەقام و قومارخانە و مەلاها و تاوەر، زانکۆی گەندە و قوتابخانە ئەهلییە بێ سەر و بەرەکان ، خەریکی بوونیادی تاکی بیرکەرەوە بین ڕۆژێک دێت ئەگەر ئێمەی کورد پلانمان هەبێت، بیربکەینەوە و ئاستی مەعریفەمان بەرز بێت، لە مۆدێل و ئەستێرە ناسراوەکانی سۆشیال میدیا دووربکەونەوە، دووربن لە میدیای سیاسی و هەژموونەکەیان، نەکەونە ژێر ئیرهابی فکریی ن□ت□و□یی و توندئاژۆیی ئایینی، کە ئەمانە هۆکاری سەرەکی گەمژەبوونی کۆمەڵەگەکەمانن. ئەوا ئامۆژگاری من ئەوەیە، خەمی ئەوە مەخۆن دەسەڵاتی ستەمکاری لادەچێت یان نا، هەمووان بیر بکەنەوە، دەردی کوشەندەی ئێمە بیرنەکردنەوەیە، بۆیە فەلسەفە بخوێنن، پێویست ناکات ئێمە لەژێر پلانێکدا بیربکەینەوە، پلانێک هەیە بۆ پیلانێکی لەو جۆرە، تەنها دەبێت ئەوە بکەین، تەنها دەبێت بیر هاوردە بکەین و بەکاری بهێنین، تەنها دەبێت پشتیان پێ ببەستین! بەڵام ئەگەر ڕێگەی خۆمانمان هەبێت، ئەوا دەبێت لە خاڵێکی ڕەخنەیی دیاریکراودا ڕوو لە بیرکردنەوە بکەین. دیسانەوە نوقمبوون لە واقیعدا پێویستی بەوەیە کە تۆ ناوازە بیت.

تێبینی من ئەوەیە کە واقیعی ئێستا یەکەم ئەرکی مۆدێرنیزاسیۆنی پێبەخشیوین، دووەم ئەرکی پێدانی ئەم ئەرکەمان لە ژێر هەلومەرجی جیاوازی نەتەوەیی و نەریتی کولتووری جیاوازدا. ئەگەر ڕێگەی خۆمان نەبێت، ئەرکی خۆمان نییە، ئەوا پێویست بە بیرکردنەوە ناکات. بەڵام بەڕای من ئەمە لە ئێستادا ڕوودەدات، دووبارە ڕوودەداتەوە. ئینگلیس گوتی: ئەگەر میللەتێک بیەوێت سەرکردایەتی جیهان بکات، نا بێت یەک خولەک بیرکردنەوەی تیۆری لەدەست بدات. کەواتە، لە لایەکەوە پێویستە لە ڕێگەی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانەوە لە سنوورە مێژووییەکانی کولتوری مۆدێرن تێبگەین، لە لایەکی دیکەشەوە پێویستە قووڵتر بچینە ناو واقیعە کۆمەڵایەتییەکانی چینی مۆدێرن و لەسەر ئەزموونی چینی مۆدێرن بنیات بنێین. ئەمە ئەرکی سەرەکی بیرکردنەوەی فەلسەفی ئێمەیە. بۆ وا دەڵێین؟ چونکە لەم بابەتەدا ناتوانین پشت بە کەسانی تر ببەستین، دەبێت بۆ خۆمان بخوێنین و ڕەخنە بگرین و بیربکەینەوە. مەحاڵە ئێمە بە گەڕانەوە بۆ نەریتێکی تەواو پاک، کە جۆرێکە لە فانتازیا ، ئەم ئەرکە بە ئەنجام بگەیەنین. هەندێک لە نەریتخوازەکانیش پاڵپشت بۆ ئەمە دەکەن کە ئەمەش پێچەوانەی مێژووە؛ بەڵام ئەگەر هەمووتان پێتان وایە مۆدێرنیزاسیۆنی ئێمە تەواو بەریتانییە یان هاوشێوەی ئەمەریکایە،

ئەو خەونەکیشە، مەحاڵە ئەمە بە ڕێژئاوایکردنی تەواوەتی ئەم ئەرکە بە ئەنجام بگەیەنین، چونکە پێشمەرجەکانمان جیاوازن. کەواتە دەبێت ڕێگای ئەمە بە مۆدێرنیزاسیۆن ڕێبازێکی ناوازە بێت. بەم شێوەیە ئەرکی فەلسەفە و بیریش دەخرێتەڕوو. داواکارییەکان لەسەر بیرکردنەوەی فەلسەفی لەم کاتەدا زۆر بەرزن. ئێستا کاتێک باس لە خوێندنی زانست دەکرێت، هەمووان خەونی ئەوەن کە لە باشترین زانکۆکانی ئەمریکا یان ئەوروپا بخوێنن. بەڵام پێم وایە باشترین مەرج بۆ زانستی ئەمە ئەوەیە کە کێشەکانی بیری کوردی و ئەزموونی بیرکردنەوەی خۆمانی دابڕێژین بۆ ئاشکراکردنی واقیعی کۆمەڵایەتی ناوخۆیی. بەم مانایە پێویستە پێشمەرجەکانی بیرکردنەوەی خۆمان لەبەرچاو بگرین و پێشمەرجەکانمان بە ڕێژئاوا جیاوازن.

لە خوارەوە بە کورتی باس لە ڕێگای گەنجبوونەوەی نەتەوەی کورد دەکەم. پێم وایە ڕەنگە پێویست بێت ئایدیالی بەرزترمان هەبێت. ئەگەر ڕێگەکەمان ڕێبازێک بێت کە کاراکتەری هەبێت، ئەوا لەوانەیە ئەو سیفەتە شتێکی گرنگی مێژوویی جیهانی هەبێت. ئامانجمان نابێت تەنها ڕیزبەندیکردن بێت لە نێو گەلانی جیهاندا، بەڵکو ڕەنگە دەست بە ئەرکێکی نوێی مێژووی جیهانیش بکەین. زاراوەی "مێژووی جیهان" وەک لەسەرەدا بەکارهاتووە بەو مانایەی کە هیگڵ بەکاری هێناوە بەکارهاتووە. هیگڵ زاراوەی "کەسایەتی مێژوویی جیهانی" بەکارهێناوە. " کەسایەتی مێژوویی جیهانی" چییە؟ بۆ نموونە ئەسکەندەری مەزن و قەیسەر و ناپلیۆن کەسایەتی مێژوویی جیهانن. جۆرێکی دیکەش "نەتەوەی مێژوویی جیهانی"یە. "نەتەوەی مێژوویی جیهانی" چییە؟ ئەو نەتەوەیەی کە لە بەرامبەردا ئەرکی مێژووی جیهان دەگرێتە ئەستۆ، دەبێتە نەتەوەی مێژوویی جیهانی. هیگڵ دەنووسێت: خۆری مێژوو لە ڕۆژهەڵاتەوە هەڵهاتووە، هەروەک چۆن خۆری سروشت هەڵهاتووە. هەر بۆیە یەکەم نەتەوەی مێژوویی جیهانی نەتەوەی ئێمەین. پاشان بەرەو ڕۆژئاوا دەڕوات و بە هیندستان و میسر و پاریس و یۆنان و ڕۆمادا تێدەپەڕێت و لە کۆتاییدا لە جیهانی ئەڵمانیادا دەوەستێت. هیگڵ نووسیویەتی: خۆری مێژووی جیهان لە ئاسمانی پروسدا وەستاوە. بێگومان هیگڵ نەینووسیوە لەسەر ئەوەی دواتر چی ڕوودەدات، چونکە نووسیویەتی "پشیلەی خوداوەندی حیکمەت تەنها کاتێک دەفڕێت کە گوگوم دەکەوێت"، بەو بۆچوونەی کە ئایندە هەرگیز ئۆبژەی عەقڵ نەبووە، بەڵکو ئۆبژەی هیوا و و ترسە. بۆیە نووسیویەتی "خۆری مێژووی جیهان لە ئاسمانی پرۆسدا وەستاوە".

بە بڕوای من نەتەوەی بیرکەرەوەی کورد نەک هەر وەک نەتەوەیەکی

مۆدێرن و بەهێز لە ڕێگەی گەنجبوونەوە لە نێو گەلانی جیهاندا ڕیزبەندی دەکات، بەڵکوو ڕەنگە ڕۆڵێکی نوێ لە مێژووی جیهاندا بگرێتە ئەستۆ. بەگومان کەس ناتوانێت گەرەنتی ئەوە بدات کە لە داهاتوودا ئەمە ڕووبدات. هۆکاری سەرەکی ئەمەش ئەوەیە کە مەحاڵە ئەمە ئەو ڕێگەیە بڕۆین کە ڕۆژاواییەکان پێشتر دایاناوە. دەبێت بە شێوازی خۆمان گرێیەکی چالاک هەبێت و ئەگەری زۆرە ئەم گرێ چالاکە جۆرێک لە گرنگی مێژوویی جیهانی هەبێت. هەندێک جار لێیان پرسیووم بۆچی ئەوەندە باوەڕتان بە گەلی کورد هەیە بەڵام باوەڕت بە نەتەوایەتی نییە؟ لەوانەیە بپرسیت. ئەگەر ڕاستگۆ بم، کاتێک لە ئێستادا سەیری هەموو جیهان دەکەم، وا دیارە تەنها لە نەتەوەی کوردا هیوا بڵاوی هەیە. ئەوە ڕاستە- ئەمە پەیوەندی بە منەوە نییە، بەڵکوو لە ئەنجامی شۆڕشە شکستخواردووەکان و سیستەمی ڕێبەرایەتی و خراپ ئیدارەدانی هەڵەیی و نادادی کۆمەڵایەتی و فەرمانڕەوایەتی خۆپەسندەوە هەیە. ئەوەی پەیوەندی بە منەوە هەیە، بیرکردنەوەی بابەتییانەی نەتەوەیەکە نەک بیری نەتەوەیی.

یەکەم: کوردەکان یەکێکن لە گەلە زیندووەکانی ئەمڕۆی جیهان، کە لەناونەچوون. من ئەم زیندوومانەوە بە گرنگترین فاکتەر دەزانم. تایبەتمەندییەکی هاوبەشی هەموو کولتوورەکان، کە لە لوتکەی شارستانییەتەکانەوە لە لێواری داڕماندان، ڕزگاری بووە. ئەوەیە کە بیرناکەینەوە کە زیندووییان بە توندی کەم دەبێتەوە. جێگەی سەرسوڕمانە کە نەتەوەی کورد بە چەندین ساڵە زیندوویی خۆی پاراستووە.

دووەم: کوردەکان تامەزرۆترین نەتەوەی جیهانن لەمڕۆدا. ئەم خاڵە زۆر ڕوونە. با سەیری خوێندکارەکانمان بکەین، دەیانەوێت هەموو زمانێک بزانن، جگە لە زمانی خۆیان نەبێت، با سەیری هەموو میللەت بکەین. ئەوان زۆر تامەزرۆی فێربوونن، شتێکی سەرسوڕهێنەرە. جەنگیزخان کیشوەری ئۆراسیای گرتەوە، بەڵام شوێنەوارە کولتوورییەکانی کەم و زۆر بوون. بەڵام کاتێک ئەڵمانییە دڕندەکان هاتنە جیهانی ڕۆمانی، تووشی شۆک و شۆک بوون بە کولتوری ڕۆمانی، و ناچار بوون فێربن و بە گوتەی شاعیری ئەڵمانی هەنری هاین "ئەڵمانییە دڕندەکان بە وێنەی خێرخوازی مەریەم ملکەچ بوون". واتە بوون بە مەسیحی. بۆیە گرنگ نییە تەنیا بیت یان کێوی. تا کورد خۆی ڕادەستی کلتووری دیکە نەدەکرد و درێژەی بە زمان و کەلەپور و شوناسی خۆی دەدا هەزاران ساڵ لە ژێر دەستی داگیرکەران بە زیندوویی مایەوە، بەڵام بە سی ساڵی فەرمانڕەوایەتی خۆماڵی

دەستەمۆ و هاوردەی بیرکردنەوەی ڕۆژئاوایی، ڕەنگە تەمەنی ئەم نەتەوەیە حەفتا ساڵی دیکە نەکێشێت، هەر بە ڕاستی شارەکانی دەبێتە دوبەی و ئەستەمبۆڵ ، نەوەک شاری کوردنشین، ئەمەش لە سیستەم و شەقام و کۆڵان و کلتوور و هونەر و جل و بەرگ و زمانەوە دیارە، لەوە کوشندەتر ئەوەیە بە ناوی پێشکەوتن شانازیی بە توانەوەی خۆت وەک نەتەوەیەک بکەیت، ئەمەیە بیرکردنەوەی پەلەکاری.

سێیەم: بەخشندەیی و ئارامیی دەروونی نەتەوەی کورد. لەوانەیە هەمووان پرسیار بکەن: ئایا میللەتەکەمان بەخشندەیە؟ با پێتان بڵێم – نەتەوەی کورد زۆر بەخشندەیە، بەخشندەترین نەتەوەی جیهانە لەمڕۆدا. ئەوەی من باسی دەکەم بەخشندەیی دەروونییە. سەیری مامەڵەی کورد بکەن لەگەڵ داگیرکەرانی ، تورک و عەرەب و فارس، بە درێژایی مێژوو و لەهەمبەر کوشتن بڕین و گرتن و هێزێکی کوردی توونددڕەو و تیرۆریستی وەک کاردانەوە درووست نەبووە، بگرە لێبوردەیی هێندە زۆرە تا ئاستی گێلییەتی و دەستخستنە نێودەستی دووژمنانی. لە بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا فەیلەسوفی ئینگلیز ڕوسیل چوو بۆ وڵاتی چین و لەو ماوەیەدا یەکێک لە کتێبەکانی نووسی، بە ناونیشانی کێشەی چین (وتاری ڕوسیل لە چین). ڕوسیل لە کتێبەکەدا دەنووسێت: ئێمە خۆمان بە بەخشندە دەزانین، لە ڕاستیدا ئێمە تەنها کەمێک لە باوباپیرانمان بەخشندەترین. بەڵام بە بەراورد لەگەڵ چینییەکان، تەنانەت نازانین بەخشندەیی چییە”. بەخشندەیی لێرەدا لەسەر ڕۆح چڕکراوەتەوە کە خاڵێکی زۆر گرنگە.
کانت یەکێک لە کتێبەکانی بە ناوی ئاشتی هەمیشەیی نووسیوە کە گەشەسەندنی مێژوو لە سەردەمی دواتردا دەیسەلمێنێت کە بیرەکەی کانت بۆ ئاشتی تەنیا فیکری بووە. هەرچەندە ئەمە ڕێزێکی زۆرمان بۆ بیرەکانی کانت هەیە، بەڵام لە ئێستادا با سەیری جیهان بکەین. جەنگ، ململانێ، داگیرکاری تیرۆر … پێموایە لە کۆتاییدا بەخشندەیی گەر بیرکردنەوەی لەگەڵ بێت و حیکمەتی لێبوردەیی بە دنیاییەوە گرنگییەکی مێژوویی جیهانی دەبێت. ئەگەر جیهان ئاشتی بووێت، ئەوا دەبێت فێری حیکمەتی بەخشندەیی کورد وەربگرێت. مرۆڤی مۆدێرن چۆن دەبێت لەگەڵ یەکتردا بژیێت؟ بە بڕوای تۆینبی، گەورەترین مێژوونووسی سەدەی بیستەم، “ئێستا مرۆڤەکان تادەت لەسەر ڕێگای مردنی بەکۆمەڵن … دەبێت جیهان فێری حیکمەتی بەخشندەیی بێت. پێویستە نەک تەنها لە حیکمەتی فەلسەفی بەڵکوو لە حیکمەتی سیاسیش بکەوێرێتەوە”. تۆینبی بە بەتاڵی ئەو قسەیەی نەکردووە.

بێگومان ئەوەی من لە سەرەوە دەیڵێم تەنها بۆ ڕوونکردنەوەی یەک

ئەگەرە. جێی مشتومڕە، ڕێژە دەست دەبێتە گرفتەکی سەرەکی کە گەلێک خۆی بیرناکاتەوە، بگرە لە سادەترین شتەوە تا قورسترینیان کە لە ماددە سەرخۆشکەرەکانی هەڵبژێردراو و تام و چێژ لە چێشتخانەی تورکی و سووری و هوتێل و یانەی شەوانەی و جل و بەرگ و کەل و پەل و پێداویستی هاوردە و تا خوێندن و پەروەردە و مەعریفە و داڕێژەرانی پلانی سیاسی و ئابووری و بازرگانی عەقڵی بیانی بەڕێوەدەبەن و ئەنجامەکانی داهێنەرییەکەی نەک هەر بریتین لە جێگیرنەکردنی بیرکردنەوەی نەتەوەیەکی مۆدێرن و بەهێز لەسەر ڕێگەی گەنجبوونەوەی دابێت، بەڵکوو سڕینەوەی تەواوی عەقڵی نەتەوەی کوردە لە ناو نەتەوەکانی دیکە مێژوویی جیهانی گەڵێک نەتەوەی بەمشێوەیەی لە نابردوون و بوون بەکەمینە و بەتەواوی لەناوچوون و تەنیا وەک ناوێک لە مێژوو مانەوە. هەروەها لەوانەیە ئەم وتارەم مانایەکی فەلسەفی بەهێزی هەبێت. بێگومان لێرەدا هیچ پشتڕاستکردنەوە و پشتڕاستنەکردنەوەیەک نەبووە و ئەوەی من دەیڵێم تەنها ئەگەرێکە؛ بەڵام ئەگەرێکی بەهێز. من وەک ئەرکێک بینیم، تاقیکردنەوەیەکە بە نەتەوەی کورد. لێرەدا هیچ شتێک پێشوەختە دیاری نەکراوە، بەڵام لە پرۆسەی بیرکردنەوە و گەڕاندا، ئەمە ئامانجە، ئەم ئەگەرە، ئەوەی ئەگەری هەیە کە ڕوونتر و بەهێزتر بێت، گەلێک گەر بیرنەکاتەوە، بە ئاسانی لەناودەچێت.